

บทที่ 1

บทนำ

โปรตุเกสเป็นชาวยุโรปชาติแรกที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.2054 หลักฐานประวัติศาสตร์ระบุว่าความสัมพันธ์กับโปรตุเกสทำให้กรุงศรีอยุธยารับเอาวิทยาการเกี่ยวกับอาวุธปืนและปืนใหญ่มาใช้ในกองทัพสยามเป็นครั้งแรก จึงสามารถทำสงครามชนะเชียงใหม่และพม่าได้เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 21 พร้อมกันนี้ ชุมชนโปรตุเกสได้นำความรู้ด้านการก่อสร้างป้อมและกำแพงเมืองรวมทั้งวัฒนธรรมทางภาษา ศาสนา และการกินอยู่มาเผยแพร่ในสยามด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสดำเนินไปอย่างกว้างขวาง หลังจากการขุดค้นพบโครงกระดูกและโบราณวัตถุจำนวนมากในการขุดแต่งโบราณสถานโบสถ์ซานตุ คูมินิกัน ภายในชุมชนโปรตุเกสเมื่อปี พ.ศ.2527-2528 ทำให้มีการนำเสนอหลักฐานเอกสารเกี่ยวกับเรื่องราวของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาออกมาเผยแพร่มากยิ่งขึ้น อาทิ งานค้นคว้าของบาทหลวงไตไซรา ชื่อ "Portugal na Tailandia" เป็นต้น อย่างไรก็ตาม หลักฐานเอกสารฝ่ายไทยกล่าวถึงชุมชนโปรตุเกสไว้คลุมเครือ การอธิบายภาวะดังกล่าวจึงมีความจำเป็นไม่น้อยเพื่อให้การศึกษาเรื่องราวของชุมชนโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยามีความชัดเจน

วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย

มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสและวิถีชีวิตความเป็นอยู่รวมทั้งบทบาทของชุมชนโปรตุเกสซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงศรีอยุธยาระหว่าง พ.ศ.2059-2310

วิธีการค้นคว้าและดำเนินการวิจัย

ศึกษาหลักฐานและเรื่องราวของชุมชนโปรตุเกสจากหลักฐานและเอกสารภาษาไทยและภาษาต่างประเทศรวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถาน ซานตุ คูมินิกัน ที่พบระหว่างปี พ.ศ.2527-2528 เพื่อวิเคราะห์

ตีความ เปรียบเทียบ และสะท้อนให้เห็นลักษณะวิถีการดำเนินชีวิตและบทบาทของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาระหว่างปี พ.ศ.2059-2310

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

สามารถอธิบายลักษณะวิถีชีวิตและบทบาทของชุมชนโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยาในด้านต่างๆอย่างลึกซึ้ง

คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้วิสามานยนามในงานวิจัย

การถอดคำสาหมัญนามและวิสามัญนามจากภาษาโปรตุเกสมาเป็นภาษาไทย ได้ใช้หลักการสะกดและออกเสียงที่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมภาษาโปรตุเกส-อังกฤษ และ อังกฤษ -โปรตุเกส ของไมค์ ฮาร์แลนด์เป็นแนวทาง ดังนั้นจะพบว่าชื่อภาษาโปรตุเกสซึ่งเคยถ่ายเสียงตามหลักการอ่านและสะกดคำตามแบบอย่างภาษาอังกฤษผสมกับภาษาฝรั่งเศส เช่นชื่อของ Alfonso de Albuquerque แต่เดิมอ่านว่า อัลฟองโซ เดอ อัลบูเคอร์ก , João de Barros - โจอาว เดอ บาร์รอส, Duarte Fernandes - ดีวตเต้ เฟร์นันเดส ฯลฯ นั้นก็ได้แก้ไขเสียใหม่ โดยอ่านออกเสียงให้ใกล้เคียงกับภาษาโปรตุเกสว่า อัลฟองซู ดี อัลบูเกร์กี , โจอาว ดี บาร์รูลูซ , และ ดูอาร์ตี เฟร์นันดีซ เป็นต้น ส่วนคำต่างๆที่เกี่ยวข้องหรือสืบเนื่องกับภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส สเปนและฮอลันดา ก็ได้พยายามค้นคว้าและใช้ความรู้พื้นฐานทางด้านการออกเสียงภาษานั้นๆมาช่วยในการสะกดและออกเสียง เพื่อให้เกิดมาตรฐานทางวิชาการ

1. คำอธิบายชื่อชนชาติโปรตุเกส

ชาวโปรตุเกสเดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2054 หลังการยึดครองมะละกา ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสดำเนินสืบมากกว่า 480 ปี (พ.ศ.2054-2541) โปรตุเกสเคยเป็นประเทศจักรวรรดิยิ่งใหญ่มีอิทธิพลทางทะเลในแถบเอเชียกับแอฟริกาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22 ส่งผลให้การค้าระหว่างรัฐของเอเชียและแอฟริกาในช่วงนั้นเคลื่อนไหวไปภายใต้การใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นสื่อกลางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่สำคัญไม่น้อยกว่าภาษาจีน และอารบิก แม้ว่าโปรตุเกสจะหมดอิทธิพลทางทะเลไปในระยะหลัง แต่ภูมิภาคเอเชียส่วนใหญ่ยังใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นภาษาสากลอีกภาษาหนึ่งในการติดต่อกับชาวยุโรปโดย

เฉพาะในประเทศไทยนั้นเพิ่งจะเลิกใช้ภาษาโปรตุเกสเป็น “ภาษาทางการทูต” ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง

หลักฐานประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกสตั้งแต่รัชกาลที่1 ถึงรัชกาลที่5 เรียกนามของประเทศโปรตุเกสและชื่อของชนชาติโปรตุเกสแตกต่างกันออกไปคือ “แขกเมืองฝรั่งปีศุกัน” (รัชกาลที่1) “กงสุลพุทธเกต” (รัชกาลที่4) “กรุงโปรตุคอด ชาวโปรตุเคส กรุงโปรตุกัล ประเทศปอตูกัล” (รัชกาลที่5) และ “รีปีบลิกโปรตุเคส ประเทศโปรตุเคส” (รัชกาลที่6) แต่ในสมัยอยุธยากลับไม่ปรากฏร่องรอยชื่อของชนชาติและประเทศโปรตุเกสในพระราชพงศาวดาร กฎหมาย และวรรณกรรมอื่นๆอย่างเด่นชัด นอกจากนี้ชื่อของชนชาติโปรตุเกสยังไม่สามารถรักษาความเป็นเอกลักษณ์ให้เห็นในหลักฐานฝ่ายไทยเช่นเดียวกับชื่อของชนชาติชาวยุโรปชาติอื่นๆ อาทิ ฝรั่งเศส อังกฤษและวิลันดา (ฮอลันดา) ทั้งๆที่โปรตุเกสเป็นฝรั่งเศสแรกที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาและได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาจนกระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าไปในปี พ.ศ.2310 ชุมชนเชื้อสายโปรตุเกสจึงอพยพออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในย่านกุฎีจีนฝั่งธนบุรี (โบสถ์ชานตาครุช)¹ และย่านบ้านฉนวนสามเสน (โบสถ์คอนเซ็ปชัน) สืบมาจนถึงปัจจุบัน

ในยุโรป ยังมีคำเรียกตนเองของชาวโปรตุเกสว่าลูโซ² หรือลูซุ³ (Luso-เพศชาย)ลูซา⁴(Lusa-เพศหญิง) และลูชิตานู⁵ (Lusitano-เพศชาย) ลูชิตานา⁶ (Lusitana-เพศหญิง) ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Lusitanian” หมายถึงชาวโปรตุเกส คำกล่าวถึงชาว

¹ P. Manuel Teixeira, Portugal na Tailandia (Macau : Imprensa Nacional de Macau, 1983), pp.79-80.

² กรมวิชาการ, "ภาคผนวก 2-3", 470 ปีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส, แปลโดยลินจง สุวรรณโกคิน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,2531), หน้า136-163.

³⁻⁶ Mike Harland, The Collins Portuguese Pocket Dictionary (London : Collins Clear-Type Press, 1987), p.107.

ลูซิตาเนีย ปรากฏอยู่ในโคลงบทหนึ่งซึ่ง เซอร์จอห์น เบาว์ริง ได้รวบรวมไว้ เป็นโคลง สดุดีความกล้าหาญของชาวโปรตุเกสใน ตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ว่า

จากดินแดนลูซิตาเนียทางตะวันตก
ข้ามมหาสมุทรไกลโพ้น ซึ่งยังไม่เคยมีใครไปถึง
ทิ้งไว้เบื้องหลังพวกเขาคือชายฝั่งทาโพรบานา
และในดินแดนอันไกลลิบ อาณาจักรต่างๆถูกสถาปนาขึ้น
ยังชื่อเสียงอันรุ่งโรจน์ของพวกเขาให้ขจรขจาย ⁷

สำหรับในประเทศไทยนั้นช่วงเวลาเพียง 139 ปี (พ.ศ.2329-2468) นับตั้งแต่ รัชกาล ที่ 1 ถึงรัชกาลที่6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เอกสารฝ่ายไทยระบุนามประเทศและ ชื่อชนชาติโปรตุเกสแตกต่างกันออกไปกล่าวคือใน พ.ศ.2329 ตรงกับรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เอกสารฝ่ายไทยระบุชื่อชนชาติโปรตุเกสว่า “แขกเมือง ฝรั่งเศสคู่กัน” ดังนี้

วันอังคาร เดือน 12 แรม 2 ค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก (พ.ศ.2329) มีหมายนายฤทธิ (รงค์อาวุธ นายเวรกลาโหม) ว่าด้วยเจ้าพระยา ธรรมมา รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่าแขกเมืองฝรั่งเศสคู่กัน จะได้เข้า (เฝ้า) กราบถวายบังคมทูลเกล้าฯ ถวายพระราชสาสน์ ณ ท้องพระ โรงพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ณ วันเสาร์เดือน 12 แรม 6 ค่ำ เพลาขำรุ่ง... ⁸

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายรับสั่งเรื่อง “ต้อนรับ แฮรี ทูดอเมริกันฯ” เมื่อ พ.ศ.2399 เรียกนามกงสุลโปรตุเกสว่า “กงสุลพุทธเกต”

⁷ ทาโพรบานา เป็นชื่อเรียกเกาะลังกาในขณะนั้น ดู กรมศิลปากร, ความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศสยามกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา , แปลโดย นันทนา ตันติเวสส (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหประชาพานิชย์ , 2527), หน้า 4 .

⁸ กรมศิลปากร, "ตำรากระบวนเสด็จครั้งกรุงเก่า" ใน ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1 (นครหลวง : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2515), หน้า 563.

“เพล่าเข้า 1 โมง เสด็จออกครั้งนี้เหมือนอย่างวิสโม กงสุลพุท
เกต เข้าเฝ้าครั้งก่อน”⁹

หลังจากนั้นอีกเพียงสองปี สำนักตอบรับพระราชสาส์นกรุงโปรตุเกส และ
หนังสือสนธิสัญญาไมตรีพาณิชย์และการเดินเรือระหว่างสยามกับโปรตุเกส พ.ศ.2401
ก็ได้ระบุนามประเทศโปรตุเกสว่า “กรุงโปรตุเกส”, “คนในบังคับโปรตุเกส” และ “คน
ชาติโปรตุเกส”¹⁰ และในปีนี้เองทางการสยามยอมรับว่าไม่มีขุนนางที่รู้ภาษาโปรตุเกส
จำต้องอาศัยการสื่อความหมายด้วยภาษาอังกฤษ กล่าวคือ

พระราชสาส์น ซึ่งได้รับนั้นเขียนเป็นภาษาโปรตุเกส กรุง
สยามอ่านเข้าใจเองไม่ได้ ได้ขอให้ราชทูตและกงสุลโปรตุเกส
แปลโดยภาษา เองคลิสท์ และจึงได้อ่านทราบความถ้วนถี่ทุกทุก
ประการแล้ว...¹¹

ใน พ.ศ.2440 พระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง
พระราชชนนี ควีน มาเรีย เปีย (Queen Maria Pia) แห่งโปรตุเกส เรียกนามประเทศ
โปรตุเกสว่า “ปอตุกัล”¹² ในรัชสมัยเดียวกัน สำนักพระราชสาส์นเจริญพระราชไมตรียัง
กษัตริย์คอง คาร์โลส ที่ 1 (คอง คาร์ลูซ – Dom Carlos I) แห่งโปรตุเกส เมื่อ พ.ศ.2449

⁹ “หมายรับสั่งที่ 10 เรื่องทูตอเมริกันเข้าเฝ้าทูลลากลับ” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม
36 (ภาคที่ 62 ต่อ 63) (พระนคร : องค์การคำครุสภา, 2512), หน้า31-32. ก่อนหน้านี้
ชิมอง เดอ ลาตูแบร์ กล่าวถึงคำพุทเขต (Poutgheda) ว่าเป็นคำที่มาจากภาษาเปอร์เซีย
ซึ่งชาวโปรตุเกสใช้เรียกทั้งวิหารและพระพุทธรูป อันที่จริงคำ “พุทเขต” เป็นภาษา
บาลีมิใช่ภาษาเปอร์เซีย ดู ชิมอง เดอ ลาตูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า505. คำพุท
เขตนี้ออกเสียงใกล้เคียงกับคำพุทเกต แต่มีความหมายคนละอย่าง

¹⁰ กรมวิชาการ, “ภาคผนวก 2-3” , 470 ปีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส,
หน้า 136-163.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า137.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า173,183 และ185.

และพระราชสาส์นเจริญพระราชไมตรีไปยังกษัตริย์มานูเอลที่ 2 (Mamuel II) เมื่อ พ.ศ. 2450 เรียกนามประเทศโปรตุเกสว่า กรุงโปรตุเกส¹³

หลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง (ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2512 ในแถลงงานประวัติศาสตร์โบราณคดี เป็นหลักฐานซึ่งถูกแปลจากภาษาพม่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้เรียกชุมชนโปรตุเกสในสมัยอยุธยาว่า “บ้านโปรตุเกศ” กล่าวคือ

...ตลาดท่าเรือข้างวัดนางชี นำบ้านโปรตุเกศ...¹⁴

เมื่อกล่าวถึงคนชาติโปรตุเกส คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เรียกว่า “ฝรั่ง โลสงโปรตุเกศ” และ “โปรตุเกศ” ดังนี้

...ครั้นถึงฤดูลมสำเภาพัดเข้ามาในกรุงเป็นมรสุมเทศกาล พวกลูกค้าพานิชสำเภาจีน แลลูกค้าแขกสลูปลูกค้าฝรั่งกำปั่น ลูกค้าแขกกุสราซ แลพวกลูกค้าแขกสุรัต แขกชวา มาลายูแขกเทศ ฝรั่งเศส ฝรั่งโลสงโปรตุเกศ วิลันดาฮิสปันยอนอังกฤษ แลฝรั่งค้าฝรั่งเมืองลังกูนี แขกเกาะ เปนพ่อค้าพานิชคุมสำเภาสลูปลำปั่น แล่นเข้ามาทอดสมอท้ายคู...¹⁵

ขุนวิจิตรมาตราชี้ว่า หลังจากสเปนยึดครองเกาะลูซอนได้ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 21 จีนเรียกชาวสเปนว่า “ลีส่อง” ทำให้ไทยพลอยเรียกสเปนตามคำจีนแต่เขียนเป็น “สี่ส้อง” หรือ “ฝรั่งสี่ส้อง”¹⁶ คำอธิบายข้างต้นนี้อาจคลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริงที่ว่า ชาวสเปนมักเรียกตนเองว่า “ฮิสปันญอล (Español)” ในขณะที่ชาว

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 185.

¹⁴ ปรีดา ศรีชลาลัย (บรรณาธิการ). “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเอกสารหอหลวง” แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 (มกราคม : 2512), หน้า 55.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59.

¹⁶ สง่า กาญจนาคพันธุ์, ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2 (พระนคร: บุนนาคการพิมพ์, 2517), หน้า 140.

โปรตุเกสเรียกตนเองว่า “ชาวลูโซ (Luso)” มาแต่โบราณ¹⁷ ดังนั้น คำ “ฝรั่งโลสงโปรตุเกส” ที่ปรากฏในเอกสารไทย จึงเกือบจะตรงกับคำเรียกตัวเองของชาวโปรตุเกสที่มีมานานแล้ว ส่วนชาวสเปนนั้น หลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเรียกว่า “อิสปันยอน (Espanhol)” ตามอย่างคำเรียกในภาษาโปรตุเกส

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำนักพระราชสาส์นแต่งตั้งอัครราชทูตสยามประจำโปรตุเกสเมื่อ พ.ศ.2454 ระบุนามประเทศโปรตุเกสว่า “รีปบลิกโปรตุเกส” และ “ประเทศโปรตุเกส”¹⁸ อยู่ภายในหลักฐานชิ้นเดียวกัน คำ “โปรตุเกส” นี้ถูกใช้เรียกชื่อชนชาติโปรตุเกสและประเทศโปรตุเกสมาจนถึงปัจจุบัน โดยบางแห่งเขียน “โปรตุเกส”¹⁹ บางแห่งเขียน “ปอรตุเกส”²⁰ บางแห่งไม่เห็นด้วยที่เขียน “โปรตุเกส” และเสนอให้เขียนว่า “ปอร์ตุเกส”²¹

ตัวสะกดของคำ “โปรตุเกส” ถูกเขียนเป็น “โปรตุเกส” อย่างมีเอกภาพเมื่อสำนักนายกรัฐมนตรีได้ประกาศหลักเกณฑ์การทับศัพท์ภาษาอังกฤษ ลงวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ.2532²² ตามความเห็นของราชบัณฑิตสถาน เพื่อให้เกิดบรรทัดฐานในการใช้ภาษาไทย

¹⁷ อันโตนิโอ คาซิลวา เรกู , “บทสังเขปการศึกษาเรื่อง สัมพันธไมตรีระหว่างลูโซและสยามตั้งแต่ พ.ศ.2054 ถึงสมัยปัจจุบัน ,” 470 ปีความสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส. แปลโดย ลินจง สุวรรณ โภคิน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา,2531), หน้า 17.

¹⁸ กรมวิชาการ, “ภาคผนวก 2-3” , หน้า 195.

¹⁹ สมจัย อนุমানราชชน, การทูตของไทยสมัยอยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์ , 2509), หน้า สารบัญ.

²⁰ ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ , แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : ก้าวหน้า, 2510), หน้า 110.

²¹ ชาวิต สุขพานิช, “ยุคแห่งการบุกเบิกและการค้นพบ” วารสารธรรมศาสตร์ 18 (2532) , หน้า 34. และอธิบายว่า “ปอร์ตุเกส” มาจากการเป็นเมืองท่า (Port) มีเมืองหน้าด่านชื่อ Cale รวมกันเรียกว่า Portucalense แล้วกลายเป็น Portugal ภายหลัง

²² ราชบัณฑิตสถาน, หลักเกณฑ์การทับศัพท์ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ม.ป.ท. : 2535), หน้า9.

จาก “แขกเมืองฝรั่งปีศุกัน” ในสมัยรัชกาลที่1 “พุกเกต โปรตุกอล” ในสมัยรัชกาลที่4 “โปรตุเกส โปรตุกัล ปอตุกัล ฝรั่งเศสโปรตุเกส” ในหลักฐานที่เขียนและแปลขึ้นสมัยรัชกาลที่5 “รีปีบลิกโปรตุเกส” และ “ประเทศ โปรตุเกส” ในสมัยรัชกาลที่ 6 และ “โปรตุเกส ปอตุเกส ปอร์ตุเกส” ในยุคร่วมสมัยนี้รวมระยะเวลาประมาณ 226 ปี หลังเสียดังศรีอยุธยา ชื่อชนชาติและประเทศโปรตุเกส ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แตกต่างกันอย่างมากมาย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาชาวสยามจะเรียกคนชาติโปรตุเกสและประเทศโปรตุเกสว่าอย่างไร

2. คำเรียกชาวโปรตุเกสในเอกสารไทยสมัยอยุธยา

หลักฐานสมัยอยุธยา อาทิ พระราชพงศาวดาร กฎหมายและวรรณกรรมต่าง ๆ ไม่เคยระบุนามชนชาติและประเทศโปรตุเกสให้เห็นโดดเด่นทั้ง ๆ ที่เอกสารฝ่ายไทยบ่งชี้ว่า สามารถจำแนกชนชาติ ฝรั่งเศส ฝรั่งเศส อังกฤษ วิลันดา แขกชวา แขกมลายู แขกมกคะสัน ฉวน จีน จาม เขมร ลาว มอญ พม่า ได้ แต่เหตุใดหลักฐานสมัยอยุธยา (ยกเว้นคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารหอหลวง) จึงไม่แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมว่า “รู้จัก”ชาวโปรตุเกส และประเทศโปรตุเกส เช่นเดียวกับชาวยุโรปชาติอื่น และไม่น่าเชื่อว่าฝ่ายไทยไม่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างชาวโปรตุเกสกับชาวฝรั่งเศสได้ชัดเจน จึงเรียกรวม ๆ ว่า “ฝรั่ง - ฝรั่งเศส” อันเป็นคำเรียกชาวตะวันตกทั่วไป บันทึกข่าวสารของชาวโปรตุเกสว่าด้วยอาณาจักรสยาม กล่าวถึงเหตุการณ์สมเด็จพระเพทราชาออกการยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์เมื่อ พ.ศ.2231 ระบุตอนหนึ่งว่า ชาวสยามมักจะแยกความแตกต่างระหว่างชาวโปรตุเกสกับชาวฝรั่งเศสไม่ออก²³

การจำแนกความแตกต่างระหว่างชาวโปรตุเกสกับฝรั่งเศสไม่ออก น่าจะจำกัดอยู่ในกรอบข้อมูลทางด้านกายภาพ คือ ส่วนสัด รูปร่าง หน้าตา และสีผมของฝรั่ง

²³ กรมศิลปากร, “รายละเอียดเกี่ยวกับประเทศอินเดีย (ข่าวว่าด้วยอาณาจักรสยาม),” ใน บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 5, แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2520), หน้า 65.

ทั้งสองชาติซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน สำหรับในระดับราชสำนักหรือขุนนาง ความเป็นฝรั่งเศสและโปรตุเกสมีภาษาเป็นเครื่องบ่งชี้ชัดเจน เอกสารฝ่ายไทยชิ้นหนึ่งคือพระราชสาส์นสมเด็จพระเอกาทศรถ (พระเจ้าทรงธรรม) พ.ศ.2159* ระบุนามประเทศโปรตุเกสว่า "เมืองปรตุการ" และเรียกชาวโปรตุเกสที่จะเดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาตามสถานะอาชีพของคนว่า "ฝาร์ง" "ฝาร์งลูกค้า" และ "ฝาร์งทหาร" นอกจากนี้สำเนาหนังสือสัญญาทางการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2230 ระบุว่าสัญญาดังกล่าวทำขึ้นจำนวนสามชุด คือภาษาไทยสามฉบับ ภาษาฝรั่งเศสสามฉบับ และภาษาปตุกรร²⁴ หรือโปตุกรร²⁵ สามฉบับ สัญญาทางการค้าฉบับนี้นับเป็นเอกสารทางการอีกชิ้นหนึ่งในสมัยอยุธยาที่ระบุนามประเทศโปรตุเกสว่า "ปตุกรร" หรือ "โปตุกรร" การเรียกนามประเทศโปรตุเกสข้างต้น ออกเสียงใกล้เคียงกับคำเรียก "ปอตุกัล-โปรตุกัล" ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถ้าคำเรียก "ฝรั่งโลตงโปรตุเกส"²⁶ ที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เป็นศัพท์ที่ใช้เรียกชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยาจริงๆ ก็แสดงว่าอย่างน้อยที่สุดในสมัยอยุธยาตอนปลายมีคำเรียกชาวโปรตุเกส และภาษาโปรตุเกสอยู่ 5 คำ คือ "เมืองปรตุการ" "ภาษาปตุกรร" "ฝาร์ง" "ฝาร์งลูกค้า - ฝาร์งทหาร" และ "ฝรั่งโลตงโปรตุเกส" ปรากฏอยู่ในพระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พ.ศ.2159 หนังสือสัญญาทางการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2230 และคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ซึ่งบันทึกเป็นภาษาพม่าหลังเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ.2310 แล้วแปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

* คำอธิบายเนื้อหาและการวิเคราะห์หลักฐาน ดู บทที่4 บทบาทของชาวโปรตุเกส ในฐานะทูตสยาม

²⁴ "ว่าด้วยหนังสือสัญญาค้าขายระหว่างประเทศสยามกับประเทศฝรั่งเศสในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช, " ใน ประชุมพงศาวดารเล่ม20 (ภาคที่33-34) (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา,2510), หน้า159-171.

²⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี , ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาค 1. (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี,2510), หน้า16.

²⁶ ปรีดา ศรีชลาลัย, เรื่องเดิม,หน้า58.

ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ²⁷ ตั้งข้อสังเกตว่า “ชาวบรเทศ” “ชาวประเทศชื่ออมรวดี” ผู้มีปืนนกลับเป็นอาวุธประจำกายในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา²⁸ น่าจะหมายถึงชาวโปรตุเกส กล่าวคือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ ซึ่งเชื่อว่าชำระในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ระบุถึงการปราบกบฏญาณประเชียร เมื่อ พ.ศ.2124 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ.2112-2133) ดังนี้

ศักราช 943 มะเส็งสก ญาณประเชียร เรียนศาสตราคมและ
คิดเป็นขบถ คนทั้งปวงสมัครเข้าด้วยกันมากและยกมาจากเมือง
ลพบุรี และยื่นข้างอยู่ตำบลหัวตรี และบรเทศคนหนึ่ง อยู่ในเมือง
นั้นยิงปืนออกไป ต้องญาณประเชียรตายกับคอข้าง...²⁹

พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดาร
ฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึกใกล้เคียงกันว่า

...จึงชาวประเทศชื่ออมรวดี แฝงคันโปยิงปืนนกลับไปต้อง

²⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “กบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวความคิดผู้มีบุญ – พระศรีอารีย์-พระมาลัย.” วารสารธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 1 (2522) : 59. และ ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน, “รูปแบบการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองในสมัยอยุธยา พ.ศ.1893-2310” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิตภาควิชาประวัติศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า26.

²⁸ ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ, 2541 หน้า 463 ; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, 2515 หน้า157-159 ; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1, หน้า131-132 และ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ เล่ม 1, หน้า 165-167 อ้างจาก ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน, เรื่องเดิม, หน้า26.

²⁹“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1 (ภาคที่1) (พระนคร:องค์การค้าคุรุสภา, 2506), หน้า 151.

ญาณพิเชียย ชบลงกับคอช้าง...³⁰

สืบเนื่องมาจาก “บรรเทศคนหนึ่ง” และ “ชาวประเทศชื้ออมรวดี” ในพระราชพงศาวดารปรากฏว่ากฎหมายหลายฉบับเช่น บทพระธรรมนูญ และบทพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนจำแนกชนชาติต่างๆที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ในประวัติศาสตร์ไทยอย่างค่อนข้างละเอียด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกล่าวถึงชนชาติแยกกลุ่มต่างๆ ซึ่งในพระธรรมนูญระบุ ดังนี้

อนึ่งก็พระธรรมนูญไว้ว่า ถ้าชาวกรุงก็ดี ต่างประเทศก็ดี หากพิพาทคดีถ้อยความแก่ฝรั่ง อังกฤษ วิลันดา แยกประเทศ แยกฉวามลายู มักกะสัน ญวน จีน ซึ่งเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารไซร์ เป็นกระทรวงขุนพิณิจโรราชปลัดได้พิจารณาว่ากล่าว ...³¹

พระธรรมนูญข้างต้นจำแนก “แยกประเทศ” กับ “แยกฉวา” ไว้คนละกลุ่มโดยสังเกตได้ว่า คำ “แยกประเทศ” เกือบจะตรงกับคำ “ชาวประเทศ” ในพระราชพงศาวดาร เป็นสิ่งยืนยันว่า “แยกประเทศ” กับ “ชาวประเทศ” เป็นคนชาติเดียวกัน นอกจากนี้ปัญหาการคัดลอกกฎหมายอาจเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้เข้าใจคลาดเคลื่อนว่า “แยกประเทศ” ในหลักฐานพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน มีความหมายเป็นเพียง “แยกเมือง” เนื่องจากหลักฐานมิได้เน้นให้เห็นความแตกต่างของแยกแต่ละกลุ่มว่าเป็นแยกประเทศ แยกฉวา แยกมลายู หากแต่กล่าวรวมว่า

ขุนราชเศรษฐีปลัดได้ว่า แยกประเทศฉวา มลายู อังกฤษ
นา 800 หลวงราชมนตรีเจ้าทำได้ว่า แยกประเทศ อังกฤษ ญวน
ฝรั่ง นา 800³²

³⁰ “พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม,” ใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 82 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2537), หน้า 76-77. และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 1 (พระนคร : อักษรสัมพันธ์, 2505), หน้า 109.

³¹ กรมศิลปากร, “พระธรรมนูญ,” ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2515), หน้า 167.

³² กรมศิลปากร, “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพ : คุรุสภาลาดพร้าว, 2515), หน้า 233-234.

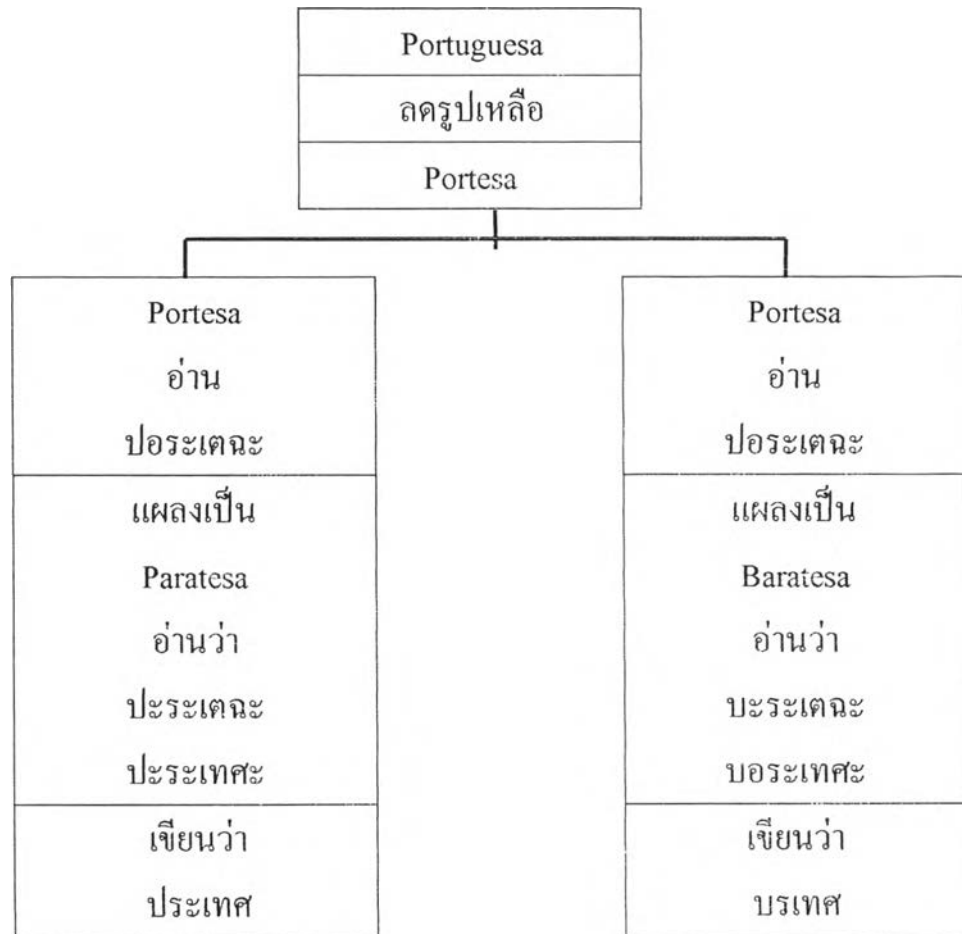
กล่าวคือ หากไม่มีร่องรอยของคำ “ชาวประเทศชื่ออมรวดี” ในพระราชพงศาวดารแล้ว อาจทำให้เข้าใจว่า “แขกประเทศ” จวา มลายู อังกฤต และ “แขกประเทศ” อังกฤต ฉวน ฝรั่งเศส ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนมีความหมายเป็นเพียง “แขกเมือง” มิใช่ชาว “แขกประเทศ” หรือชาว “แขกประเทศ” ซึ่งหมายถึงชาวโปรตุเกส อันจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คำเรียกชาวโปรตุเกสในสมัยอยุธยาว่า “แขกประเทศ” สืบสืบลึกลงไปและจากหลักฐานข้างต้นจะเห็นว่า “ประเทศ” “ชาวประเทศ” และ “แขกประเทศ” เป็นคำที่มีความหมายชุดเดียวกันตามข้อสังเกตของ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ เมื่อ “ประเทศ” “ชาวประเทศ” และ “แขกประเทศ” หมายถึงชาวโปรตุเกสจริง การเรียกชาวโปรตุเกสว่า “แขกประเทศ” หรือ “แขกประเทศ” ในชั้นหลัง คงมีสาเหตุมาจากการที่คนเหล่านี้เดินทางเข้ามาจากทางด้านตะวันตกแล้วถูกจัดให้ตั้งชุมชนอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกับหมู่บ้านของพวกแขกจาม แขกชวา แขกมลายู แขกปัตตานีและแขกมกักะสันทางด้านใต้ของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและพวกเขาอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของขุนราชเศรษฐีและหลวงราชมนตรีในสังกัด “พระจุลราชมนตรี”³³ เช่นเดียวกับชนชาติแขกต่างๆ ด้วย นอกจากนี้สมาชิกของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 (รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์) ยังอพยพมาจากอดีตดินแดนยึดครองโปรตุเกสในเอเชียใต้และมะละกาเพิ่มขึ้นหลังจากถูกฮอลันดาครอบงำจึงอาจทำให้ “ประเทศ” หรือ “ชาวประเทศ” ได้ชื่อว่าเป็นแขกอีกกลุ่มหนึ่งไปด้วย

ก่อนหน้านี้ยังไม่มีกระบวนการอธิบายว่า “โปรตุเกส” เป็น “ประเทศ” “ชาวประเทศ” “แขกประเทศ” ได้อย่างไร การศึกษาความเป็นมาของคำดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก การทดลองตรวจสอบที่มาของคำ “ประเทศ” หรือ “ประเทศ” ด้วยการวิเคราะห์คำ “Portuguese” ในภาษาอังกฤษ ไม่ช่วยให้แลเห็นความชัดเจนของระบบการถอดเสียงและถ่ายเสียงจากรากศัพท์เดิม เมื่อนำคำทั้งสองไปเทียบกับคำ “Português - Portuguesa”³⁴ ในภาษาโปรตุเกส (แปลว่า “ชาวโปรตุเกส หรือ ภาษาโปรตุเกส”) จึงจะทำให้แลเห็นรากฐานของคำดังกล่าวได้ ในที่นี้จะกำหนดคำ “Portuguesa” มาวิเคราะห์กับคำ “ประเทศ” และ “ประเทศ” ดังนี้

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 233.

³⁴ Mike Harland, op.cit., p.134

แผนภูมิแสดงรากฐานของคำ “ประเทศ – ประเทศ”

การอ่านคำ “Portesa” ต้องออกเสียง “r” แบบ “ร” ชัดเจนหนักแน่น แต่ “s” ต้องออกเสียงเป็น “sh” ตามพื้นฐานดั้งเดิมของภาษาโปรตุเกส* จะทำให้คำ “Portesa – Bortesa” อ่านว่า “บะระเทศ - บอระเทศ - บรเทศ” และกลายเป็น “ประเทศ - บรเทศ” อย่างลงตัวดังรูปแบบการถอดคำที่เสนอไว้ข้างต้น

* เมื่อ “S” อยู่กลางคำหรือท้ายคำในภาษาโปรตุเกสให้ออกเสียงคล้ายคำว่า “Sugar - น้ำตาล” ในภาษาอังกฤษ, Mike Harland, *ibid.*, P.IV อิทธิพลการออกเสียง “s” เป็น “sh” อาจมีส่วนทำให้การถอดเสียง “sh” จากภาษาอังกฤษมาเป็น “ศ,ษ,ส” ในภาษาไทยบางคำ เช่น “English” ถูกเขียนแบบ “Lingua – franca” ในภาษาไทยว่า “อังกฤษ” “อังกฤษด” “อังกริด” และ “เองคลิศห์” แต่ไม่เคยมีเอกสารชิ้นใดเขียนว่า “อังกฤษ” ส่วนชาวโปรตุเกสนั้นเรียกชาวอังกฤษในภาษาของตนว่า “inglês - อิงเกลช ”

เมื่อพิสูจน์ได้ว่ากลุ่มคำ “Português - Portuguesa - Portesa - Bortesa” เป็นรากศัพท์ดั้งเดิมและเป็นรากฐานพัฒนาการของคำ “บรเทศ - ชาวประเทศชื่่อมรวดี - แยกประเทศ” ในพระราชพงศาวดาร และบทพระธรรมนูกับบทพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนในกฎหมายตราสามดวง ดังนั้นลุ่มบรเทศหรือลุ่มชาวประเทศ ก็เป็นลุ่มชาวโปรตุเกสหรือลุ่มภาษาโปรตุเกสด้วย แต่ทำเนียบขุนนางท่าขวาในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนไม่ปรากฏตำแหน่งดังกล่าวให้เห็น การค้นหามีได้หยุดอยู่เพียงเท่านี้ เนื่องจากยังมีร่องรอยบางอย่างให้ศึกษา กล่าวคือ

ตารางแสดงทำเนียบขุนนางกรมท่าขวาซ้าย

ลำดับ	ราชทินนาม	ตำแหน่ง	หน้าที่	ศักดิ
1	พระจุลราชมนตรี	เจ้ากรม (ท่าขวา)	-	นา 1400
2	ขุนราชเศรษฐี	ปลัดกรม (ท่าขวา)	ได้ว่าแยกประเทศจว มลายู อังกฤษ	นา 800
3	หลวงราชมนตรี	เจ้าท่า	ได้ว่าแยกประเทศ อังกฤษ ญวนฝรั่ง	นา 800
4	หมื่นพินิจวาที หมื่นศรีทรงภาษา หมื่นสัจวาที หมื่นสำเร็จวาที	ลุ่ม 4 คน	(สังกัดหลวงราชมนตรี)	นา 300
5	หมื่นทิพวาจา หมื่นเทพวาจา	ลุ่มอังกฤษ 2 คน	-	นา 300
6	หลวงนนทเกษ	เจ้าท่า	ได้ว่าพราหมณ์ไทย	นา 800
7	หมื่นสัจวาจา หมื่นสัจวาที	ลุ่ม 2 คน	(สังกัดหลวงนนทเกษ)	นา 300
8	หลวงโชคศึกเศรษฐี	เจ้ากรม (ท่าซ้าย)	-	นา 1400

9	หลวงเทพภักดี	เจ้าท่า	ได้ว่าวิสันดา	นา 600
10	ขุนทองสี่ ขุนทองสมุทร	เงินลำนายอำเภอ	-	นา 600
11	ขุนรวาที ³⁵	ลำนฝรั่งเศส	-	นา 300
12	ขุนราชวะดี* ขุนรักษาสุมทร	ลำนกะปิตัน	-	นา 300
13	ขุนวิสุทสาคร	ลำนแปล นายสำเภา ปากน้ำ	-	นา 400
14	-	ลำนนายเรือ ปาก 4 วาขึ้นไป เงิน แยก ฝรั่งเศส อังกฤษ สำเภาใหญ่	-	นา 400

ที่มา : “ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน ” กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า233-235.

³⁵ บันทึกของพ่อค้าฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ.2240 ระบุว่าขุนรวาทีมีชื่อจริงว่า “ แวงซังแปงเฮโร ” ต่อมาบุตรชายของเขาได้สืบตำแหน่งลำนแทน ดู ประชุมพงศาวดารเล่ม 21 (ภาค36), (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2511), หน้า 154 -155.

* ราชทินนามที่ลงท้ายตัว “วะดี-วดี” ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนมีเพียงสองหรือสามคนเท่านั้น ขุนหลวงราชวะดี ลำนกะปิตัน กับชาวประเทศช็อมรวดี ในพระราชพงศาวดาร อาจมีความเชื่อมโยงกันอย่างไร้ข้อสงสัย จากพื้นฐานของข้อเสนอที่เชื่อว่า ลำนกะปิตันในชั้นแรกคือลำนภาษาโปรตุเกส ดู บทที่1 การวิเคราะห์เรื่องความสัมพันธ์ระหว่าง “ ฝรั่งเศส – กระปิตัน – กะปิตัน – กาปิตัน – การปิตัน กับชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา ”

จากการวิเคราะห์ตารางทำเนียบขุนนางกรมท่าขวาซ้ายจะเห็นว่า ลำดับ 2 ขุน
 ราชเศรษฐีปลัดกรม “ได้ว่าแขกประเทศฉนวนมลายู อังกฤษ” หมายความว่า “แขกประเทศ”
 (คือ แขกประเทศ ในที่นี้เป็นชาวโปรตุเกส) แขกชวา แขกมลายู และชาวอังกฤษ อยู่ภาย
 ใต้การบังคับของขุนราชเศรษฐีปลัดกรม ถัดลงมาลำดับ 3 หลวงราชมนตรีเจ้าท่า “ได้ว่า
 แขกประเทศอังกฤษญวนฝรั่ง” หมายความว่า “แขกประเทศ” (คือแขกประเทศ - หรือชาว
 โปรตุเกส) ชาวอังกฤษ ญวน และชาวฝรั่งอยู่ภายใต้การบังคับของหลวงราชมนตรี ปรากฏ
 ว่าขุนราชเศรษฐีปลัดกรม กับหลวงราชมนตรีเจ้าท่า ได้ว่าแขกประเทศกับชาวอังกฤษร่วมกัน
 (นอกเหนือไปจากการว่าแขกฉวา มลายู ของขุนราชเศรษฐี และการได้ว่าญวน ฝรั่ง ของ
 หลวงราชมนตรี) เมื่อหลวงราชมนตรีมีตำแหน่งเป็นเจ้าท่า ขุนนางผู้นี้จึงเป็นเจ้าท่าแขก
 ประเทศ (แขกประเทศ - ชาวโปรตุเกส) เจ้าท่าอังกฤษ เจ้าท่าญวน เจ้าท่าฝรั่งไปโดยพฤตินัย

ลำดับที่ 4 และ 5 ลำดับจำนวน 4 คน ในสังกัดหลวงราชมนตรีเจ้าท่า คือ
 หมื่นพิณจวาทิ หมื่นศรีทรงภาษา หมื่นสัจจวาทิ และหมื่นสำเร็จวาทิ หลักฐานมิได้ระบุว่า
 เป็นล่ามภาษาใดอย่างชัดเจน ดังเช่น ลำดับ 7 คือ หมื่นสัจจะวาจา หมื่นสัจจวาทิ ลำดับสังกัด
 หลวงนันทเกษ เจ้าท่าพราหมณ์เทศ ขณะที่หมายเลข 5 หลักฐานระบุว่าหมื่นทิพวาจา
 หมื่นเทพวาจา เป็นล่ามอังกฤษ หมายเลข 9 ขุนทองสื่อ ขุนทองสมุทร หลักฐานระบุว่า
 เป็นทั้งจีนล่ามและนายอำเภอ (จีนล่ามนายอำเภอ) ทำให้มีศัสดินา 600 สูงกว่า ลำดับ
 ธรรมดา (นา 300 - 400) หมายเลข 11 ขุนรวาที ลำดับฝรั่งเศส หมายเลข 12 ขุนราชวาดี
 ขุนรักษาสมุทร ลำดับกะปิตัน จึงอาจกล่าวได้ว่า ลำดับ 4 คนในจำนวน 6 คน สังกัดหลวงราช
 มนตรีเจ้าท่า (คือ หมื่นพิณจวาทิ หมื่นศรีทรงภาษา หมื่นสัจจวาทิ และหมื่นสำเร็จวาทิ) ซึ่งได้
 ว่าแขกประเทศ อังกฤษ ญวน ฝรั่ง จะต้องมีล่ามคนใดคนหนึ่งเป็นล่ามประเทศ (ล่าม
 โปรตุเกส) ปะปนอยู่ด้วยแน่นอน และล่ามทั้งสี่คนนี้ จะต้องไม่ใช่ล่ามอังกฤษ เนื่องจากมี
 ราชทินนามของล่ามอังกฤษระบุอยู่ในหลักฐานแล้ว (หมายเลข 5 หมื่นทิพวาจา หมื่นวาจา)
 ดังนั้นล่ามเหล่านี้จึงควรเป็นล่ามแขกประเทศ , แขกประเทศ ลำดับแขกชวา มลายู (ภาษาเดียว
 กัน) ลำดับญวน และล่ามฝรั่งนั่นเอง

3. ความสัมพันธ์ระหว่าง “ฝรั่ง - ฝรั่งเศส - กระปิตัน - กะปิตัน - กาปิตัน - การปิตัน” กับชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา

เอกสารโบราณของไทย อาทิ กฎหมายตราสามดวง พระราชพงศาวดาร และหนังสือทางการสมัยอยุธยา (หนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา และออกญาไชยาธิบดีกรมการเมืองตะนาวศรี พ.ศ.2164) กล่าวถึง “ฝรั่ง - ฝรั่งเศส” และ “กระปิตัน - กะปิตัน” โดยมีได้ระบุชัดเจนว่าเป็นชนชาติใด ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์ กล่าวถึงการยกทัพไปตีเมืองละแวก เมืองหลวงของกัมพูชาเมื่อศักราช 945 ปีมะแม เบญจศก (พ.ศ.2125) ครั้งนั้น กองทัพสยามตีได้เมืองป่าสัก “จับสำเภาพระยาจันจันตุ สำเภาลูกค้าสิบห้าลำ สลุปฝรั่งเศสองล่า เรือรบเรือไล่ ปืนใหญ่น้อย เครื่องศาสตราวุธเป็นอันมาก”³⁶ นับเป็นครั้งแรกที่เอกสารไทยกล่าวถึง “ฝรั่ง” ที่เข้าไปช่วยเหลือกัมพูชาต่อต้านการรุกรานของสยาม

เอกสารของสเปนระบุชัดเจนว่า ฝรั่งเศสกลุ่มดังกล่าวมีหัวหน้าสองคน คนหนึ่งเป็นชาวโปรตุเกสชื่อ ดิอาโก เวลูซุ (Diago Veloso) หรือ เดียโก เบโลโซ ตามสำเนียงสเปน อีกคนหนึ่งเป็นชาวสเปนชื่อบลัส รุยส์ (Blas Ruys) หลักฐานของสเปนกล่าวว่า เวลูซุ พำนักอยู่ในกัมพูชา เขาได้รับแต่งตั้งให้เป็นทูตไปขอความช่วยเหลือจากมะนิลา เพื่อดำเนินการรุกรานของสยาม แต่ปรากฏว่าเขาถูกจับได้ จึงถูกส่งตัวเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา พร้อมด้วยชาวโปรตุเกสจำนวนหนึ่ง ต่อมาเขาได้วางแผนอาสาเป็นทูตสยามไปเจริญไมตรีกับมะนิลา แล้วจึงหลบหนีไปขอความช่วยเหลือจากสเปนได้สำเร็จ แม้ว่ากองทหารที่ถูกส่งไปช่วยกัมพูชาจะเป็นเพียงหน่วยทหารรับจ้างกลุ่มเล็กๆก็ตาม³⁷ การกระทำของเวลูซุ อาจนำมาสู่ความหวาดระแวง “ฝรั่ง” หรือ “ชาวโปรตุเกส” และชาวยุโรปชาติอื่นที่พำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏพระราชกฤษฎีกาลักษณะพิเศษฉบับหนึ่ง ซึ่งถูกตราขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระ

³⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2535), หน้า109.

³⁷ จันทรฉาย ภัคธิตคม, กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประชาชน, 2532), หน้า40-41.

พระเอกาทศรถ (ทรงธรรม) เพื่อควบคุมและจำกัดสิทธิในการสมรสของสตรี เป็นกฎหมายลักษณะอาญาหลวงมีใจความว่า

แลไพร่ฟ้าขอบขัณฑเสมาทุกวันนี้ ประกอบด้วยราศโทษโมหโลก มิได้กลัวต่อบาปและละอายแก่บาป เห็นนานาประเทศฝรั่งอังกฤษกรีซประเทศวิณดิลาชวามลายูแขกกวยแกวประกอบด้วยทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก แลไทยมอญทุกวันนี้ก็ลูกสาวหลานสาวให้เป็นเมียมิจฉาทิฐิถือผิดเป็นชอบ และละลายสัมมาทิฐิเสีย แลบุตรอันเกิดมานั้นก็ถือเพศไปตามพ่อ ก็จะพากันไปอบายภูมิเสีย แลมันจะเอากิจการบ้านเมืองไปแจ้งแก่นานาประเทศฝรั่ง พระองค์พร้อมด้วยมุขมนตรี จึงพระราชโองการมารพระบัณฑูรย์ดำรัสสั่งแก่ขุนศรีนพรัตนราชโกษาธิบดีอภัยพิริยกรรมพาหุ ให้ตราเป็นพระราชกฤษฎีกาไว้ว่า แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำมาตราหนึ่ง ราษฎรข้าแผ่นดินชายหญิงไทยมอญ บมียาบบมิกลัวพระราชอาญาพระราชกำหนดกฎหมายเห็นพัสดุเงินทองของมิจฉาทิฐิอันมาค้าขายแต่นานาประเทศ นอกด้านต่างแดนแลยกลูกสาวหลานสาวให้เป็นเมียฝรั่ง อังกฤษ วิณดิลาชวา มลายู อันต่างศาสนาแลให้เข้ารีตถืออย่างมิจฉาทิฐิ เข้าศึกษาศรีธรรมูร่าย ท่านให้ลงโทษ 6 สถาน สถานหนึ่งคือ ให้ฟันคอริบเรื่อน สถานหนึ่งคือ ให้จำใส่ตรูไว้จนกว่าจะตาย สถานหนึ่งคือให้ริบราชบาทว์ แล้วเอาตัวลงหล้าข้าง สถานหนึ่งคือให้ไหมจัตรวงสถานหนึ่งคือให้ไหมทวิคูณ อย่าให้เยี่ยงอย่างกัน เหตุใดจึงกล่าวดังนี้ เหตุว่าพ่อมันดั่งพืชผลหวานลงเหนือแผ่นดินจะเป็นพืชผลสืบไป ฝ่ายพ่อมันจะเอากิจการบ้านเมืองไปแจ้งแก่นานาประเทศ นานาประเทศมันรู้แล้วมันจะคิดมาเบียดเบียนพระนครธานีขอบขัณฑเสมาพระพุทศศาสนาก็จะพลอยเศร้าหมองไป³⁸

³⁸ กรมศิลปากร, “กฎหมายลักษณะอาญาหลวง,” ใน กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา, 2521), หน้า 177-178.

การที่ระบุว่าพระราชกฤษฎีกานี้ถูกตราขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (ทรงธรรม) เนื่องด้วยในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (พระอนุชาสมเด็จพระนเรศวร) นั้น ชาวอังกฤษยังมีได้เดินทางเข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2155³⁹ เรืออังกฤษลำแรกจึงเดินทางมาถึงกรุงศรีอยุธยาตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ส่วนฮอลันดานั้นเดินทางเข้ามาในปี พ.ศ.2147⁴⁰ พระราชกฤษฎีกานี้เกิดขึ้นเนื่องจากขณะนั้นมีชาวต่างประเทศเดินทางเข้ามาค้าขายยังกรุงศรีอยุธยาจำนวนมาก หลักฐานระบุว่าฐานะทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักดันให้ชาวไทยและมอญยกลูกหลานให้แต่งงานกับชาวต่างชาติทั้งฝรั่ง อังกฤษ กระปีตัน วิลันดา รวมไปถึง “กุลชาวา มาลายู แยกยวญแกว ผู้มีฐานะ” พฤติการณ์ดังกล่าวอาจนำไปสู่อันตรายต่อกรุงศรีอยุธยาภายหน้าได้ เหตุนี้จึงทรงวางกรอบบทกำหนดลงโทษเพื่อป้องกันมิให้เกิดผลเสียหายต่อพระนครและพระศาสนา กฎหมายดังกล่าวอ้างถึงชาวตะวันตกได้แก่ ฝรั่ง อังกฤษ กระปีตัน วิลันดา สำหรับอังกฤษกับวิลันดานั้นไม่เป็นที่สงสัยถึงความเป็นมาทางเชื้อชาติ ประเด็นสำคัญอยู่ที่การอธิบายชนชาติของฝรั่งกับกระปีตันว่ามีความหมายเป็นมาอย่างไร

หลักฐานฝ่ายไทยได้ปรากฏคำเรียกชาวยุโรปว่า “ฝรั่ง” หรือ “ฝรั่ง” หลายชิ้น อาทิ พระธรรมนุญในกฎหมายตราสามดวง กล่าวถึงการใช้ตราโกษาธิบดีบังคับว่ากล่าวแก่ “ฝรั่งอังกฤษ วิลันดา จีน ญวน ยี่ปุ่น แยกประเทศมลายู แลต่างประเทศทั้งปวง”⁴¹ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน กล่าวถึงหน้าที่ของหลวงราชมนตรีเจ้าท่า (แยกประเทศ) “ได้ว่า ญวนฝรั่ง” และตำแหน่งนายเรือ จีนแยกฝรั่งอังกฤษ⁴² เป็นต้น สมเด็จพระยา

³⁹ ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี, " สัมพันธภาพกับชาวต่างประเทศยังผลประการใดแก่สถานการณ์ประเทศไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2486), หน้า68.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า79.

⁴¹ “พระธรรมนุญ,” ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า177-178.

⁴² “พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน,” ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 234-235.

ดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า ก่อนที่ชาวยุโรปชาติอื่นจะเดินทางเข้ามาในเอเชีย คำว่า "ฝรั่ง - ฟาร์ัง" เป็นคำเรียกชาวโปรตุเกส ซึ่งไทยเรียกตามชาวมุสลิม ดี. จี. อี. ฮอลล์ (D.G.E. Hall) อธิบายว่า โจรสักชาวโปรตุเกสในอ่าวเบงกอลถูกเรียกว่า เฟริงกี การแพร่กระจายของชาวโปรตุเกสและลูกครึ่งโปรตุเกสกับชาวเอเชีย (Eurasian) ก็ได้ทำให้ชาวโปรตุเกสถูกเรียกว่า "ฟาร์ัง" หรือ "ฝรั่ง" อย่างกว้างขวางไปด้วย⁴³ ดังนั้น คำว่า "ฝรั่ง" ในตารางทำเนียบขุนนางกรมท่าขวาซ้าย จึงเป็นร่องรอยอีกอย่างหนึ่งซึ่งหมายถึงชาวโปรตุเกสในกฎหมายไทย⁴⁴ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีหลักฐานชัดเจนว่า ได้นำคำ "ฟาร์ัง - ฝรั่ง" ไปเรียกชาวยุโรปชาติอื่นในหนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษาและออกญาไชยากรมการเมืองตะนาวศรี อนุญาตให้กัปตันกริปเป (กัปตัน กรเบศ) ชาวเดนมาร์ก เดินทางเข้ามาค้าขายในเมืองตะนาวศรีได้ เมื่อปี พ.ศ.2164⁴⁵

กลุ่มคำ "กระปัดัน-กะปัดัน" ปรากฏอยู่ในหลักฐานหลายชิ้น อาทิกฎหมายลักษณะอาญาหลวงในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ (ทรงธรรม)* (ฝรั่งอังกริดกระปัดัน วิสันดา)และพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน(ล่ามกะปัดัน)เป็นต้นการเปรียบเทียบระหว่าง คำ "กระปัดัน - กะปัดัน" กับคำ "captain - แคปเท่น" ในภาษาอังกฤษอาจให้คำอธิบายได้เพียงตำแหน่งนายเรือหรือผู้บังคับกองทหารกองหนึ่งคำ "capitaine-กะปิเตนเนอะ" ใน

⁴³ ดี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม1 (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า 478-481 อ้างจาก วีระศักดิ์ กิตติวรนนท์, อำนาจและความแตกต่างทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงการรับรู้เกี่ยวกับความเป็นตะวันตกของไทย (อยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์) เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภาคการศึกษาต้น ปีการศึกษา2539.(เอกสารไม่ตีพิมพ์),หน้า10-11 และดู P. Manuel Teixeira, op.cit.,p.63 อธิบายความเป็นมาของคำว่า "ฝรั่ง - Farang".

⁴⁴ ดูตารางทำเนียบขุนนางกรมท่าขวาซ้าย ใน กฎหมายตราสามดวง เล่ม1, หน้า234.

⁴⁵ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1, หน้า3-8.

* อังกฤษเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

ภาษาฝรั่งเศสก็มีความหมายเช่นเดียวกับคำ “Captain” ในภาษาอังกฤษ⁴⁶ ซึ่งไม่สามารถเชื่อมโยงไปไกลถึงคำว่า “กะปิตัน-กระปิตัน” ในเอกสารไทยได้เพียงพอ นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม อธิบายว่าผู้สำเร็จราชการแห่งเมืองแก้ว(หรือมาเก๊าหลังจากโปรตุเกสถูกขับออกจากแก้ว) ของรัฐโปรตุเกสอินเดียได้แต่งตั้งหัวหน้าชาวโปรตุเกสปกครองเมืองมะละกาเรียกตำแหน่งนี้ว่า “capitão - geral”^{*} อยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปี ส่วนตำแหน่งหัวหน้าค่ายโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาถูกเรียกว่า “กะปีเตา - มูร์ (Capitão - mor)” ซึ่งแปลว่า “นายท่าเรือหรือหัวหน้าสถานีการค้า”⁴⁷ หรือ “Shah Bandar (นายท่า)” ในมะลายู “capitão-mor” อยู่ในตำแหน่งคราวละ 3 ปีเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยจึงเห็นว่าคำว่า “capitão-mor” น่าจะเป็นต้นเค้าของคำ “กะปิตัน-กระปิตัน” ในเอกสารไทย คำอธิบายนี้ใกล้เคียงกับบาทหลวงไตไซรา ซึ่งชี้ให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่า “กะปีเตา-มูร์” เป็นตำแหน่งที่มีความหมายเดียวกับคำว่า Capitaõ-bandar หรือ Xabandar หมายถึงหัวหน้าหมู่บ้าน, หัวหน้า, นายหมู่บ้าน อันมีความหมายเชื่อมโยงมาถึงตำแหน่งในระบบควบคุมกำลังพลในสังคมไทยมากกว่าคำว่านายท่าหรือหัวหน้าสถานีการค้า

นอกจากนี้เนื่องด้วยคำว่า “กะปีเตา” เป็นคำเรียกผู้บังคับการเรือชาวโปรตุเกสมาแต่เดิม เมื่อชาวโปรตุเกสเริ่มเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาจึงนำคำนี้มาเผยแพร่ด้วย นอกจากคำ “กะปีเตา” แล้ว ยังมีการนำคำว่า “กะปีเตา-มูร์” มาใช้เรียกตำแหน่งหัวหน้าชุมชน

⁴⁶ บันทึกของ ลาลูแบร์ ตอนหนึ่งกล่าวถึงคำเรียก ความรู้ซึ่งว่านายช่าง ตรงกับ “Capitaine d’elephante” ดู ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, เรื่องเดิม, หน้า184

^{*} จดหมายของจอร์ช ดี อัลบูแควร์กี กัปตันแห่งมะละกาเมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ.2058 เรียกกะปีเตาแห่งมะละกาว่า กะปีเตา เยรอด (Capytam geral) ดู Carta de Jorge de Albuquerque . Capitaõ de Malaca a el rei. เอกสารสำเนาของหอสมุดแห่งชาติกรุงลิสบอน เก็บรักษาไว้ที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติกรมศิลปากร, (ไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

⁴⁷ นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม “เอกสารภาษาโปรตุเกสที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยา,” ใน การสัมมนาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา เรื่อง หลักฐานด้านประวัติศาสตร์ และ โบราณคดีสมัยอยุธยา , 14-16 มิถุนายน 2526, หน้า3.

โปรตุเกสอีกคำหนึ่ง

คำว่า "กะปีเตา-มูร์" อาจถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกหลังสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช อันเป็นช่วงที่มีการแต่งตั้งกะปีเตา-มูร์คนแรกขึ้นในชุมชนโปรตุเกสที่เมืองพระนครศรีอยุธยา* ตำแหน่ง "กะปีเตา-มูร์" หรือนายหมู๋, นายบ้านโปรตุเกสเป็นตำแหน่งที่ต้องดูแลว่ากล่าวสมาชิกในชุมชนโปรตุเกส เมื่อเกิดปัญหากระทบกระทั่งกันเองหรือบาดหมางกับคนพื้นเมืองอื่นๆ หรือแม้แต่วิวาทกับ "ชาวกรุง" ดังปรากฏในพระธรรมนูนว่า

อนึ่งมีพระธรรมนูนไว้ว่า ถ้าชาวกรุงก็ดี ต่างประเทศก็ดี หากพิพาทคดีถ้อยความแก่ฝรั่งอังกฤษวิลันดา แยกประเทศ แยกฉวา มลายู มังคะสัน ญวณ จีน ซึ่งเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารใช้เป็นตระทรวงขุนพิณิจโจราชปลัด⁴⁸ ได้พิจารณาว่ากล่าว ถ้าหัวเมืองยุกระบัดได้พิจารณา

อนึ่งต่างประเทศสพไสมยเข้ามาอยู่ในประเทศเมืองใดมีคดีถ้อยความให้พิจารณาว่ากล่าวตามราชประเพณีจาริตเมืองนั้น⁴⁹

"นายหมู๋, นายบ้านโปรตุเกส" หรือ "กะปีเตา-มูร์" (Capitaõ-mor) จึงต้องมีล่ามคอยเป็นผู้อำนวยความสะดวกทางด้านการสื่อสารให้แก่ผู้เป็นหัวหน้าชุมชน โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้ได้รับตำแหน่งนายบ้านโปรตุเกส เป็นชาวยุโรปที่ไม่สามารถสื่อสารกับชาวพื้นเมืองด้วยภาษาท้องถิ่น เพราะเหตุการณ์เช่นนี้อาจเกิดขึ้นได้ เมื่อตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้าน (กะปีเตา-มูร์ - กัปตันหมู๋) วางลงในบางโอกาสผู้สำเร็จราชการโปรตุเกสแห่งมาเก๊าเคย

* คู่มือไขการแต่งตั้งกะปีเตา-มูร์ ในบทที่3 หัวข้อการปกครองภายในชุมชนค่ายโปรตุเกส

⁴⁸ "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" ฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า167. ขุนพิณิจโจราช ตำแหน่งปลัดถือพระธรรมนูน สังกัด เจ้าพระยาจักรี สมุหนายก.

⁴⁹ "พระธรรมนูน" ฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า167.

แต่งตั้งบาทหลวงคณะเยซุอิตให้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวด้วยจึงอาจเป็นไปได้ว่าล้ามของ "กะปีเตา-มูร์ - กัปตันหมู" ก็คือ "ล้ามกะปีตัน" ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน

จาก "Capitão-mor" ในภาษาโปรตุเกสกลายเป็น "กะปีตัน - กะปีตัน" ได้อย่างไร มีข้อพิจารณาเปรียบเทียบอยู่ว่า พื้นฐานของการออกเสียงคำนามเอกพจน์เพศชายกลุ่มหนึ่ง ในภาษาโปรตุเกสซึ่งลงท้ายด้วย "ão" อาทิ introdução educação elaboração จะตรงกับคำนามภาษาอังกฤษว่า introduction education elaboration การแผลงคำ "capitão" มาเป็น "กะปีตัน กะปีตัน" อาจมีพื้นฐานมาจากพัฒนาการของการเปล่งเสียงแบบลิงกัว-ฟรังสา (lingua-franca) จึงทำให้ "Capitão" กลายเป็น "กะปีตัน - กะปีตัน" ในหลักฐานฝ่ายไทยอันมีความหมายชี้ชัดเฉพาะชาวโปรตุเกส เมื่อชาวยุโรปเดินทางเข้ามามากขึ้น การใช้ภาษาโปรตุเกสเป็นภาษากลางทางการค้าและการเดินเรือในเอเชียได้ทำให้คำ "กะปีตัน กะปีตัน" มีความหมายครอบคลุมไปถึงชาวยุโรปชาติอื่นด้วย เช่นเดียวกับคำว่า "ฝรั่ง - ฝรั่งเศส" เห็นได้ชัดเจนในหนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา เมื่อปี พ.ศ.2164 เรียกนายเรือชาวเคนมาร์คที่เข้ามาค้าขายในเมืองตะนาวศรีว่า "กาปีตัน หรือ การปีตัน กรเบศอริตมาศ"⁵⁰

จากคำเรียกกะปีเตา-มูร์ (Capitão-mor) ที่ใช้เรียกตำแหน่งนายหมู, นายบ้าน, หัวหน้าหมู่บ้าน โปรตุเกสที่เหลื่อค้างอยู่ในพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือนว่า ล้ามกะปีตัน จนถึงตำแหน่งเจ้าท่าซึ่งได้ว่าชาวประเทศ ชาวบรเทศ (หลวงราชมนตรี) และอาจรวมไปถึงตำแหน่งเจ้าท่าซึ่งได้ว่าพราหมณ์เทศ (หลวงนนทเกษ) ล้วนมีความหมายเชื่อมโยงกับคำ "Português - Portuguesa" ซึ่งเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ 21 คำดังกล่าวนี้ได้มีวิวัฒนาการในสังคมอยุธยาโดยเริ่มจากลดรูปเป็น "Bortesa - Portesa - Baratesa - Paratesa" แล้วกลายมาเป็น "ชาวบรเทศ-ชาวประเทศ-แขกประเทศ" ในภาษาสยาม คำบรเทศถูกแผลงไปเป็น "วรเทศ" ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังปรากฏหลักฐานโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กล่าวถึงการค้าระหว่าง

⁵⁰ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารฯ สำนักนายกรัฐมนตรี, เรื่องเดิม, หน้า 1 และหนังสือสัญญาไทย-ฝรั่งเศสครั้งสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อปี ค.ศ. 1688 เรียกหัวหน้าพ่อค้าฝรั่งเศสว่า "มุงตุอรเคลิน กัปตันฝรั่งเศส", ดู ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1, หน้า 15

ประเทศว่า

แขกชวาวรเทศทั้ง	มลายู
จีนฝรั่งันดาตู	คายเฝ้า
ลาวมอญย้อมถนอมชู	รบบาท พระนา
พระกรุณาเหนือเกล้า	กล่อมเกลี้ยง ครอบฐาน ⁵¹

คำว่า “วรเทศ” ในโคลงข้างต้น สามารถใช้แทน “บรเทศ” ได้ในทางวรรณกรรม เนื่องจากมีรากศัพท์เดียวกัน ชื่อวัด “วรโพธิ์” ในเมืองพระนครศรีอยุธยา บางแห่งก็เขียนเป็น “พระโศก” ⁵² ส่วนชื่อวัด “วรเชษฐ” ในเอกสารฮอลันดา เขียนว่า “Boeurettiet”⁵³

ชาว “วรเทศ” ที่ปรากฏใน โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ถูกจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับแขกชวา และแขกมลายู มีกลุ่มจีน ฝรั่ง วิลันดา และกลุ่มลาว มอญ ถูกจำแนกอยู่ในวรรคถัดมาของโคลง ในชั้นนี้การวินิจฉัยชนชาติของ “วรเทศ” มีความหมายละเอียดอ่อน ยิ่งกว่าระยะแรกของการพัฒนาการของกลุ่มคำดังกล่าวในสมัยอยุธยา เช่นเดียวกับคำว่า “ฝรั่ง” ในชั้นหลัง ซึ่งมีความหมายค่อนข้างกว้างขวางไม่บ่งชี้เฉพาะเจาะจงที่ชาวโปรตุเกสแต่เพียงชาติเดียว การศึกษาคำดังกล่าวจึงต้องอาศัยบริบททางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางสังคมศิลป์ คำ “บรเทศ” ถูก

⁵¹ กรมศิลปากร, "โคลงเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี." วรรณกรรมสมัยธนบุรี เล่ม 1. หน้า 283. อ้างจาก วีรศักดิ์ กิตติวรนนท์. เรื่องเดิม, หน้า 11.

⁵² “ตำนานกรุงเก่า” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณสุภา, 2512). หน้า 207.

⁵³ กรมศิลปากร, เอกสารของฮอลันดา สมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2151-2163 และ พ.ศ. 2167-2185 (ค.ศ. 1608-1620 และ ค.ศ. 1624-1642). 2531. แปลโดยนันทา สุตกุล, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว), หน้า 212.

นำไปใช้เพื่อเป็นชื่อเพลงเถาสองชั้นและสามชั้น เป็นเพลง “สำเนียงแขก”⁵⁴ ที่มีจังหวะเร็วได้แก่เพลงแขกบรเทศและเพลงแขกประเทศ นิยมใช้บรรเลงประกอบการแสดงโขนละครหรือระบำบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์⁵⁵ นอกจากนี้ยังมีบางเพลงแตกลูกออกไปเป็นเพลงคันทวนเรชฐ์ แล้วพัฒนาไปเป็นเพลงลูกทุ่งยอดนิยมเมื่อประมาณ 20 ปีเศษ ชื่อเพลง “กินอะไรจึงสวย” โดยยังใช้ทำนองเดิมของเพลงคันทวนเรชฐ์ การเดินทางยาวนานของคำ “Português-Portuguesa” จากคาบสมุทรไอบีเรียมาสู่กรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน คำ “บรเทศ” ถูกกำหนดนิยามในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 แต่เพียงว่า “น. ฝ่ายอื่น เช่น บรเทศ”⁵⁶ เท่านั้น จากกลุ่มคำ “บรเทศ-ประเทศ-วรเทศ-วรเชษฐ” อันมีความหมายเชื่อมโยงไปถึงชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้แล้วยังมีชุดคำ “กระปัดัน-กะปัดัน-กาปัดัน-การปัดัน-ฝาร์ง-ฝรั่ง” น่าจะมีความหมายเป็นชาวโปรตุเกสที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยาอย่างแน่นหนา แม้ว่าในชั้นหลังคำดังกล่าวจะมีความหมายกว้างมากขึ้นกว่าเดิมก็ตาม นอกจากนี้หลักฐานฝ่ายไทยยังปรากฏร่องรอยของชื่อชนชาติ “พราหมณ์เทศ” อันอาจใช้เครื่องมือทางนิรุกติศาสตร์ และประวัติศาสตร์อธิบายเชื่อมโยงไปถึงการอธิบายชื่อชนชาติโปรตุเกสอีกโสดหนึ่งด้วย

สรุป

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าชาวสยามได้เรียกชาวโปรตุเกสว่า “ฝรั่ง - ฝรั่ง” มาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 จนกระทั่งถึงรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากเป็นคำที่ชาวเอเชียทั่วไปใช้เรียกชาวโปรตุเกส โดยเฉพาะก่อนที่จะมีชาวยุโรปชาติอื่น

⁵⁴ ณรงค์ชัย ปีกุรักษ์ต์, สารานุกรมเพลงไทย (กรุงเทพฯ:เรือนแก้วการพิมพ์), หน้า 36-37. และ สุรางค์ ดุริยพันธุ์ (ข้อมูลจากรายการดนตรีไทยเพลงล้ำค่าสถานีวิทยุช่อง 9 อ.ส.ม.ท. 100.5 MHz เดือนพฤศจิกายน 2541 เวลา 06.00 – 07.00 น.) นอกจากชุดเพลงแขกบรเทศ-แขกประเทศแล้ว ยังมีเพลงวิลันดาโอด ที่บรรยายเกี่ยวกับความรัก หรือความเอื้ออาทรต่อผู้เป็นที่รัก เพลงวิลันดาโอดนี้ อาจบ่งชี้ถึงการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างฮอลันดากับสยามในช่วงเวลาหนึ่งก็ได้.

⁵⁵ ณรงค์ชัย ปีกุรักษ์ต์, เรื่องเดิม, หน้า 37.

⁵⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์), หน้า 460.

เดินทางเข้ามา เมื่อชาวฮอลันดาเดินทางเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2147 คำว่า "ฝรัง - ฝรั่ง" จึงถูกนำไปเรียกชาวฮอลันดาคด้วย ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อชาวอังกฤษเดินทางเข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ.2155 และชาวเดนมาร์กเดินทางเข้ามายังตะนาวศรีในปี พ.ศ.2164 คำว่า "ฝรัง - ฝรั่ง" ก็ถูกนำไปเรียกชาวอังกฤษและชาวเดนมาร์กด้วย ดังปรากฏหลักฐานหนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษา และหนังสือออกญาไชยธิบดี ได้เรียกทหารและพ่อค้าชาวเดนมาร์กว่า "ฝรังทหาร - ฝรังผู้มาทั้งปวง" ในรัชสมัยเดียวกันก็ได้ปรากฏหลักฐานพระราชสาส์น "พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ (ทรงธรรม)" ปี พ.ศ.2159 ถึงอุปราชโปรตุเกสแห่งเมืองกัว* ได้เรียกทหารและพ่อค้าชาวโปรตุเกสว่า "ฝรังทหาร - ฝรังลูกค้า - ฝรังผู้มาทั้งปวง" อยู่ก่อนแล้ว คำ "ฝรัง - ฝรั่ง" จึงเป็นคำ "กลาง" ที่ใช้เรียกชาวยุโรปทั่วไปที่เข้ามาติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นต้นมาส่วนชื่อประเทศโปรตุเกสในเอกสารไทยนั้นปรากฏเป็นครั้งแรกในพระราชสาส์นสมเด็จพระเอกาทศรถ (ทรงธรรม) ปี พ.ศ.2159 ระบุว่า "เมืองปรตุการ" ส่วนกษัตริย์โปรตุเกสนั้นถูกเรียกว่า "พระญาปรตุการ" ส่วนผู้สำเร็จราชการหรืออุปราชรัฐโปรตุเกสแห่งอินเดีย ถูกเรียกว่า "พระญาวิชรห (ะ)" ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ปรากฏหลักฐานหนังสือสัญญาทางการค้าระหว่างสยามกับฝรั่งเศสเรียกภาษาโปรตุเกสว่า "ภาษาปตุกรร - ไป(ร) ตุกรร" และหนังสือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมซึ่งเป็นเรื่องเล่าเหตุการณ์สมัยกรุงศรีอยุธยาโดยชาวกรุงศรีอยุธยาโดยชาวกรุงศรีอยุธยาที่ถูกกวาดต้อนไปพม่าหลังสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาปี พ.ศ.2310 มีคำเรียกชุมชนชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาว่า "บ้านโปรตุเกศ" เรียกชาวโปรตุเกสว่า "ฝรั่งโลสงโปรตุเกศ" อันมาจากคำว่า "ลูโซ - ลูซู - ลูชิตานู / นา " ซึ่งหมายถึงชาวโปรตุเกส หลักฐานข้างต้นเป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่า ชาวสยามอาจเรียกประเทศโปรตุเกส ภาษาโปรตุเกส และชาวโปรตุเกสว่า "เมืองปรตุการ - ภาษาปตุกรร / ไป(ร) ตุกรร - ฝรั่งโลสงโปรตุเกศ " มาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้วเป็นอย่างน้อย และอาจเรียกเช่นนี้มาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่2 จนกระทั่งสิ้นกรุงศรีอยุธยา

ผู้วิจัยเสนอว่า คำ "กะปิตัน" เป็นคำเรียกชาวโปรตุเกสอีกคำหนึ่ง เนื่องจาก

* ดูบทที่4 หัวข้อบทบาทของชาวโปรตุเกสในฐานะทูตสยาม

เป็นคำที่มีพัฒนาการมาจากคำว่า "กะปิเตา" ในภาษาโปรตุเกส โดยเป็นคำเรียกผู้บังคับการเรือชาวโปรตุเกสที่นำมาใช้ในสยาม ตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ต่อมาเมื่อชุมชนโปรตุเกสมีประชากรเพิ่มมากขึ้นถึง 320 คน (หรือมากกว่านี้ขึ้นไป) ในรัชสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (หรือรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นอย่างน้อย) ตามหลักเกณฑ์ซึ่งทางการรัฐโปรตุเกสอินเดียกำหนดไว้ ทางกรรัฐโปรตุเกสอินเดียจึงแต่งตั้งหัวหน้าชุมชนโปรตุเกสให้มีตำแหน่งเป็น "กะปิเตา-มูร์"^{*} โดยที่ทางการสยามก็รับทราบถึงบทบาทกะปิเตา-มูร์ของชุมชนโปรตุเกสด้วย ดังปรากฏในพระราชสาส์นพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ(ทรงธรรม) พ.ศ.2159 ได้มอบหมายให้ "กะปิตันมลเรวีเบน" หรือ กะปิเตา-มูร์ คริสตอวา รีเบลลู (Capitão-mor Christovan Rebelo) ร่วมเดินทางไปกับคณะทูตสยามเพื่อการเจริญสัมพันธไมตรีกับทางการรัฐโปรตุเกสอินเดียและกษัตริย์โปรตุเกส^{**} คำ "กะปิตัน กระจิตัน กระจิตตัน การปิตตัน" ใช้เรียกชาวยุโรปชาติอื่นครั้งแรกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเป็นอย่างน้อยดังปรากฏอยู่ในหนังสือออกพระจอมเมืองศรีราชโกษาและหนังสือออกญาไชยาธิบดีปี พ.ศ.2164 นอกจากนี้มีแนวโน้มว่าหลักฐานฝ่ายไทยยังคงใช้กลุ่มคำ "กะปิตัน" ในบริบทที่อาจทำให้เข้าใจว่าหมายถึงชาวยุโรปชาติหนึ่งในกฎหมายหลายฉบับคือ ธรรมเนียมว่าด้วยความบาดหมางระหว่างชาวสยามกับชาวต่างประเทศ พระกฤษฎีกาว่าด้วยการห้ามมิให้หญิงไทย-มอญ แต่งงานกับชาวต่างชาติ พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือนว่าด้วยการแบ่งหน้าที่ของขุนนางในกรมท่าขวา เป็นต้น

นอกจากคำ "ฝาร์ัง - ฝรั่ง" และกลุ่มคำ "กะปิตัน" ที่ได้นำมาใช้ในการอธิบายเชื่อมโยงไปถึงชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยาแล้ว ยังมีชุดคำ "บรเทศ - ประเทศ - แยกบรเทศ - แยกประเทศ (Bortesa - Baratesa - Paratesa)" ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอเพื่อชี้ให้เห็นถึงวิวัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับชนชาติโปรตุเกสโดยได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงรากฐานความเป็นมาของคำดังกล่าวว่า อาจเกิดจากคำ "Português - Portugresa" ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นอย่างน้อย (กรณีกบฏญาณประเชียรในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา

^{*} ดู บทที่ 3 หัวข้อการปกครองภายในชุมชนค่ายโปรตุเกส

^{**} ดู บทที่ 4 หัวข้อบทบาทของชาวโปรตุเกสในฐานะทูตสยาม

ฉบับบริติชมิวเซียม) คำอธิบายเชิงนิรุกติศาสตร์ข้างต้นเป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่ช่วยให้ได้เห็นปฏิสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกสได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้การเสนอการวิเคราะห์ความเป็นมาทางเชื้อชาติของแขกเทศและพราหมณ์ไทย* ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่น่าจะช่วยทำให้เกิดคำอธิบายเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ข้างต้นให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นด้วย

* ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก-ข